

Domenico Mario Nuti – Milica Uvalic (eds.): Post-communist Transition to a Market Economy. Lessons and Challenges.

1st ed. Ravenna: Longo Editore, 2003, 377 stran, Europe and the Balkans International Network, No. 19, ISBN 88-8063-381-3 (signatura knihovny ÚMV 49 861).

Bývá poměrně obvyklé rozdělovat při analýze jejich transformačních procesů postkomunistické země bývalého východního bloku do tří oddělených skupin: na střední Evropu, na jihovýchodní Evropu a na postsovětskou Evropu, popřípadě dělenou ještě na evropskou část a na Střední Asii se Zakavkazskem. Střední Evropa, to jsou země zahrnuté do vlny rozšíření Evropské unie (EU) v roce 2004, o jejichž vstupu od pádu komunismu nikdo vážněji nepochyboval; i slovenské mečiarovské intermezzo bylo vnímáno spíše jako zpomalení než zastavení cesty směrem k EU a pobaltské státy od svého mezinárodního uznání směřovaly do EU přes veškerá ruská vyjádření celkem jasně.

Jihovýchodní Evropa přitom bývá dále dělena na pokročilejší – východní – část, svým způsobem přírvek střední Evropy, a na západní Balkán, oblast, nad níž se stále vznáší stín válek, etnických konfliktů a kolapsů států. Tyto přístupy jsou určovány volnou konvencí, nejsou nijak závazné, avšak výrazně převažují nad jinými přístupy. Do zmíněné konvence se velmi pravděpodobně promítá především přístup a vztah k Evropské unii, neboť EU k bývalému východnímu bloku přistupovala na základě dělení do určitých skupin. Pro zjednodušení můžeme přístup Unie shrnout ve zkratce takto: 1) středoevropským státům byla dána perspektiva členství; 2) s problémy Balkánu, např. se silnou migrací do EU, se Unie snažila vyrovnat přímým ovlivňováním situace např. mírovým zprostředkováním a vojenskými intervencemi; 3) v postsovětské oblasti (s výjimkou Pobaltí) EU respektovala ruskou zájmovou sféru.

Tento hrubý rámec určoval mnohdy rovněž přístup akademických autorů, zabývajících se transformací, často asi i z toho jednoduchého důvodu, že přístup EU, popřípadě USA, ovlivňoval též potenciální čtenáře; po takto strukturované literatuře zkrátka existovala čtenářská poptávka. Autory, především ty původem z transformačních zemí, snad ovlivňoval i další faktor, a to určité povědomí společného osudu, který mohl vycházet i ze starších kořenů, než byly současné okolnosti, vyvolané pádem komunismu a rozpadem Jugoslávie a Sovětského svazu.

Hlubší kořeny mělo nepochybně stavění střední Evropy a Balkánu do opozice, založené na představě střední Evropy jako okraje Západu, postiženého komunismem, a Balkánu jako trvalého zdroje nestability. Porovnávání těchto dvou oblastí tak občas odráželo např. víru ve zdárné dokončení transformace ve střední Evropě a současně pochyby o tomtéž na Balkáně. Rumunsko a Bulharsko se zprvu nacházely v „zóně nikoho“ mezi oběma stereotypními obrazy a po jejich přizvání mezi kandidátské země EU byly zahrnuty do střední Evropy jako její okraj. Současně se vžilo označení „západní Balkán“, pod nímž bylo zahrnuto společenství z různých důvodů vnitřně nestabilních zemí, jejichž problémy nedokázala vyřešit pouhá perspektiva členství v Evropské unii.

Málokdo, kdo se pokusil o syntetické zpracování problematiky postkomunistické transformace, překročil naznačené konvenční hranice třeba tak, že by pominul geografické členění a srovnával transformaci ve státech s autoritativními a demokratickými systémy. Rovněž editoři recenzovaného sborníku se drželi konvenčního dělení, když již v úvodu vypočítávají země, které patří do jedné ze tří skupin: státy, které mají členství v EU téměř nebo zcela jisté (střední Evropa, obohacená o Bulharsko a o Rumunsko); pak zbývající balkánské země, které jsou v různých stadiích stabilizačního a asociačního procesu, včetně Chorvatska, které v době sestavování sborníku nebylo ještě oficiálně zařazeno mezi kandidáty; a konečně tři postsovětské republiky – Bělorusko, Moldavsko a Ukrajina –, které perspektivu členství nemají a ani se k ní v bližší budoucnosti neposunou. Poslední

skupina ani není předmětem zkoumání, i když v jednotlivých textech se zmínky o post-sovětských státech (sem samozřejmě nepatří Pobaltí, náležející do první z uvedených skupin zemí) občas objevují jako doplněk.

Tematické těžiště sborníku spočívá spíše v jihovýchodní Evropě. Z příspěvků, které lze označit za případové studie, se jí zabývá pět (střední Evropou tři); po dvou příspěvcích, majících charakter regionálních studií, je věnováno jihovýchodní, respektive střední Evropě. Čtyři příspěvky se pak věnují širšímu regionu střední a jihovýchodní Evropy, popřípadě i postsovětskému prostoru, včetně Střední Asie; i tady však dva z nich obsahují dílčí studie ze zemí jihovýchodní Evropy.

Do sborníku přispěli zástupci třinácti zemí: Albánie, Bosny a Hercegoviny, Bulharska, České republiky, Chorvatska, Itálie, Jugoslávie (Srbska), Maďarska, Makedonie, Polska, Rumunska, Řecka a Slovinska. Čtyři z nich jsou přitom z Itálie¹ a osm z nich je tak či onak spojeno s Boloňskou univerzitou (několik dalších s jinými italskými univerzitami), která je páteří *International Network Europe and the Balkans*. Většina zemí je jinak zastoupena jedním autorem, ale např. Bosnu a Hercegovinu zastupují tři a jsou jí věnovány dvě případové studie.

Neklamně to upozorňuje nejen na to, že sborník vznikl a byl vydán v „režii“ *International Network Europe and the Balkans*, ale prozrazuje to i jistou pečeti italské perspektivy. V textech se ostatně poměrně často operuje *Středoevropskou iniciativou* (CEI), původně italským výtvozem (majícím dodnes své sídlo v italském Terstu). A můžeme říci, že se sborník víceméně zabývá právě transformačními zeměmi CEI, jak to editoři zdůrazňují hned v úvodním odstavci.²

Docela cenné je už to, že byl vůbec sestaven sborník, věnující řádově stejnou pozornost středoevropským a balkánským státům. Znamená to totiž jistou změnu ustálené perspektivy. Navíc to umožňuje prezentovat problematiku hospodářské transformace zemí západního Balkánu bez nadbytečného balastu, týkajícího se násilných konfliktů poměrně nedávné minulosti. Je zajímavé dočíst se např. o Bosně a Hercegovině něco bližšího, co přitom překračuje běžný rámec, upozorňující především na válečný rozvrat. Vydavatel ovšem na titulní stranu umístil fotografii z válečného Sarajeva; a i když je bohužel pravda, že válka vytváří jedny z nejpříťažlivějších titulních ilustrací, v daném případě se volba možná obrací trochu proti vlastnímu záměru editorů. Podvědomě by čtenáře mohla upozorňovat např. na to, že Balkán, to jsou hlavně války a východní Evropa je hlavně Balkán, anebo by mu hroučící se patra paneláku z bývalého olympijského sídliště a převrácené auto před ním mohly rovnou symbolizovat zmařené šance postkomunistických transformací. Ale možná byla volba ilustrace skutečně záměrná. Nejméně polovina příspěvků by se totiž dala shrnout pod společný titul, jenž se objevuje v názvu stati *Petra Pavlíka: What went wrong?* Zabývají se totiž hlavně nedostatky, nezdary nebo nevyužitými možnostmi postkomunistické transformace. První a poslední příspěvek pak tento kolektivní duch charakteristickým způsobem rámuje. *Grzegorz Kolodko* nastiňuje možnosti, za nichž by transformační země mohly jednou dotáhnout vyspělé státy EU, přičemž průběžně upozorňuje na to, že se to může podařit za šťastných okolností. *Jože Mencinger* v závěrečné ministudii přímo vyjadřuje skepsi vůči tomu, že by toho mohly – alespoň v dohledné době – dosáhnout i ty nejvyspělejší z transformačních zemí, tedy ty, které se již staly členy EU, s výjimkou jeho rodného Slovinska.

Když si blíže povšimneme životopisů, uvidíme, že s některými jmény se pojí údaje o významných politických funkcích, popřípadě špičkových akademických funkcích. *Daniel Daianu* byl ministrem financí, předtím náměstkem ministra a hlavním ekonomem Národní banky Rumunska, *Grzegorz Kolodko* prvním vicepremiérem a dvojnásobným ministrem financí, *Miroljub Labus* vicepremiérem a ministrem pro zahraniční ekonomické vztahy (byl i vážným uchazečem o post srbského prezidenta), *Milica Uvalić* náměstkyní ministra pro zahraniční ekonomické vztahy, *Marta Muço* šéfkou kabinetu ředitele Banky Albánie a poradkyní vlády. *Jože Mencinger* byl vicepremiérem a ministrem pro

ekonomické záležitosti a členem Rady Banky Slovinska, kromě toho i úřadujícím rektorem lublaňské univerzity. Rovněž *Boris Tihi* je úřadujícím sarajevským rektorem. *Petr Pavlík* byl ekonomickým poradcem Zastoupení Evropské komise v České republice. Výčet funkcí a specializací na první pohled říká, že „východoevropskou stranu“ zastupují převážně autoři s aktivní zkušeností s transformací, zatímco italskou čistě akademičtí badatelé s jedinou výjimkou, kterou je editor *Mario Nuti*, jenž byl ekonomickým poradcem Evropské komise, pak polské vlády a naposledy prezidentské administrativy v Bělorusku a v Uzbekistánu.

Právě jmenované autory statí spolu s ostatními autory původem z balkánských transformačních zemí můžeme shrnout pod výše zmíněnou hlavičku. Sborník je formálně rozdělen do tří částí: *Specifické problémy transformace*, *Studie o zemích a Integrace a rozšíření Evropské unie*. Toto dělení je však jen pracovní a působí tak, že bylo dáno spíše snahou nějak uspořádat vzniklé příspěvky, protože jednotlivé části nemají příliš společných rysů. Kdo si celý sborník přečte, asi ho napadne, že podle celkového zaměření se statí dělí hlavně do dvou skupin: na autory, kteří hovoří o *lessons*, a na ty, kteří hovoří o *challenges*.

Grzegorz Kolodko v obsáhlé první kapitole vysvětluje, v čem spatřuje několik hlavních poučení. První z nich se týká relativní technologické zaostalosti transformujících se ekonomik. Transfer vyspělých technologií (respektive jejich využití) je přímo spojen s ekonomickým růstem, neboť růst umožňuje adekvátní platy vysoce kvalifikovaných pracovníků. Pokud se ekonomický růst zpozdí, dochází ke spirálovému efektu: přenos technologií je slabý, což činí propad ještě hlubší, ekonomické zotavení mělčí a následný růst nižší. Transformaci ohrožuje také odliv mozků; ten omezují přímé zahraniční investice. Druhé poučení vychází z toho, že napojení na globální ekonomiku má pro rozvoj dané země rozhodující význam. Státy, které začaly o vstupu do EU vyjednávat dříve a propojily svou ekonomiku se společným trhem, jsou na tom lépe. Pro všechny země, které začaly vyjednávat o vstupu, to znamenalo velkou pobídku. Na jiném místě *Kolodko* připojuje i poznámku, že lepší šance pro udržení růstu mají ty státy, které jsou geopoliticky vázány k rozsáhlým národním trhům (Estonsko – Skandinávie, Česká republika – Německo, Bulharsko – Turecko, Kazachstán – Čína).

Další poučení podle *Kolodka* vyplývá z nutnosti naučit se modernímu řízení ekonomiky a financí. To není to samé jako transfer technologií. Posledním poučením je nutnost budovat stabilní instituce, protože instituce zděděné z minulosti i ty, vybudované v raném období transformace, často představují systémové brzdy.

Následující statí se věnují převážně *jihovýchodní Evropě*, přičemž přinášejí řadu zajímavých postřehů a podrobných informací. *Vojmir Franičević* sice píše o specifikách postsocialistického podnikatelství, příklady bere ovšem především z Chorvatska. *Daniel Daianu* se zamýšlí nad možnostmi zastavit ekonomický úpadek na Balkáně. *Krasen Stančev* hovoří o vnitrobalkánské obchodní výměně, ale zmiňuje se též o podstatných rysech, charakterizujících tamní postsocialistickou transformaci: např. o relativně silném státu a o rozsáhlých kompetencích vlády, o rozsáhlém přerozdělování, a to vše porovnává s relativně nízkou úrovní ekonomické svobody a navíc s vysokou korupcí. Kromě toho se podle jeho názoru na Balkáně silně projevuje např. strach z prodeje nemovitostí cizincům, v čemž se odrážejí obavy z polokoloniální závislosti. První část uzavírá stať *Luigi Bruzziho*, *Roberty Guerry* a *Claudie Rinaldi* o legislativě, týkající se životního prostředí, začleněná sem poněkud neorganicky.

Ve druhé části pokračuje orientace na Balkán, příspěvky se zde zaměřují na konkrétní země. *Marta Muço* a *Luljeta Minxhozi* podávají shrnující přehled transformace v Albánii, v zemi, jejíž přechod od centrálně řízeného hospodářství byl asi z celého východního bloku strukturálně nejobtížnější. Podrobně popisují také závislost Albánie na vývozu laciné pracovní síly, která má zásadní význam jak pro snižování obchodního deficitu, tak i pro udržení sociálního smíru. *Vesna Stojanova* se svým způsobem jakoby tematicky obrací ke

Kolodkově stati, když píše o problémech spojených s transferem know-how, o zahraničních investicích a o joint-ventures v Makedonii. Slabý zájem zahraničních investorů o Makedonii je úzce obousměrně provázán s nedostatečnou implementací transformační legislativy, což z Makedonie dělá ukázkový příklad málo úspěšné transformační ekonomiky.

Mezi balkánské země se vklíní český autor *Petr Pavlík* z Ústavu mezinárodních vztahů se svým retrospektivním komentářem o poučeních z české transformace. Jeho příspěvek je ilustrací faktu, že mezi „balkánskými“ a „středoevropskými“ státy neexistují zásadní strukturální rozdíly; rozdíly existují, ale jsou více kvantitativní než kvalitativní. Pavlík zdůrazňuje slabý legislativní rámec transformace a široce se rozepisuje o roli, kterou sehrál nedostatečně transformovaný bankovní a finanční sektor v české ekonomické recesi druhé poloviny devadesátých let. Také tento problém byl spojen s nedopracovaným legislativním rámcem. Pavlík tedy hovoří o relativně úspěšné zemi, která měla výhodnou startovní pozici, ale uplatnila chybnou strategii. Bosně a Hercegovině jsou věnovány dva stručné, ale podrobné příspěvky, jeden o drobném podnikání (*Boris Tihi, Senada Bahto*) a druhý o poválečné konverzi průmyslu (*Dragoljub Stojanov*); zde by byla určitě zajímavá rámcová paralela se Slovenskem, kterou si alespoň zhruba může udělat český či slovenský čtenář sám. Kratičký text *Miroljuba Labuse* o Svazové republice Jugoslávii (Srbsku a Černé Hoře), shrnující na několika stránkách zadané a splněné úkoly první postmiloševičovské vlády, druhou část uzavírá. Jeho text, uzavřený nejspíše v polovině roku 2001, napovídá, že sestavování sborníku trvalo asi poněkud déle.

Třetí část se podle nadpisu zabývá integrací do EU a přirozeně se věnuje především středoevropským státům. Zde jsou na řadě spíše *challenges*. *Andrea Segrè* se věnuje problematice zemědělství evropských zemí bývalého východního bloku v souvislosti s reformou Společné zemědělské politiky EU. Nejzajímavější pasáž, příznačně nazvaná *Cena přistoupení*, tvoří bohužel zlomek celé studie. *Panagiotis Liargovas* a *Dionysios Chionis* v krátkosti shrnují rámec celé východoevropské transformace, přičemž se pozastavují zvláště u vzájemné závislosti způsobu privatizace a obchodu a zahraničních investic. Jejích stať je dost zkratkovitá a zasloužila by si podrobnější rozpracování. *Tamas Réti* a *Barotzs Otachel* přibližují zahraniční obchod svých domovských států, první z nich maďarskou obchodní výměnu se zeměmi CEFTA, druhý pak obchodní výměnu mezi Polskem a EU v devadesátých letech. Třetí část i celou knihu uzavírá výše zmíněná *Mencingerova* skeptická vize, podaná bohužel na pouhých čtyřech stránkách bez podrobnější argumentace. Text dělá dojem, že je výtahem z rozsáhlejší práce, z níž je však zde uveřejněn pouze obecný závěr.

Při srovnávání jednotlivých kapitol si můžeme všimnout rozdílu mezi příspěvky balkánských autorů (spolu s Pavlíkem) a většiny ostatních, především italských. Autoři z první skupiny píší čtivěji, jistěji drží nit vyprávění od úvodu k závěru, je zřejmé, že jim nedostatky transformace leží osobně na srdci. Autoři ze druhé skupiny jsou více popisní, shrnující, někdy příliš akademičtí, jako by jejich stylu trochu chyběl dech.

Knize by prospělo také jiné členění, což předpokládá pečlivější vedení ze strany editorů. Namísto všehochuti, kterou sestavili, mohli editoři více sjednotit ústřední téma i podobu příspěvků. Bylo by lepší, kdyby bylo zařazeno buď více případových studií o jednotlivých zemích (citelně chybí Rumunsko a Bulharsko, nebo alespoň jedna z těchto zemí), nebo kdyby byla pozornost věnována především regionálním souvislostem. Tematicky se mohli autoři více soustředit např. buď na nedostatky transformace, nebo na vyhlídky do budoucna, popřípadě mohlo být celkové zaměření posunuto směrem k souvislostem přibližování se k členství v EU. Kdyby se sborník zaměřil více na případové studie, mohla by jako výchozí materiál snadno posloužit Kolodkova stať, popřípadě i podstatně kratší příspěvek *Liargovase* a *Chionise*.

Pokud by editoři dali přednost místo případových studií spíše průřezovým, mohli být ještě ambicióznější a rozšířit tematický záběr z úzce ekonomického rámce na vzájemnou provázanost ekonomických, politických i sociálních okolností. Soudě podle dosavadních

RECENZE

autorů série balkánských a východoevropských studií (kam patří jako 19. svazek i tato publikace), autoři by se našli. Vždyť např. korupce souvisí s fungováním politických stran, vládní ekonomická politika mj. také s kvalifikovaností ministrů a náměstků, tedy též se způsobem, jakým jsou vybíráni. Rozvoj soukromého podnikání se dá zařadit do souvislosti s celkovou transformací společnosti. Cestu k takovému syntetickému pojetí naznačuje ve sborníku Franičevićova stať.

Místy ve sborníku zaráží nevyrovnaná délka; Kolodko napsal oproti ostatním autorům nejméně dvojnásobek, Labus přispěl jen zkratkovitě a Mencinger ještě více. Formálních nedostatků je málo, spíše úsměvně působí tabulka hospodářského růstu z let 1989–1999 na straně 28, kde u dvouciferných čísel chybí na patřičných místech mínusy (jinak by žebříčku hospodářského růstu bývalého východního bloku bezkonkurenčně vévodilo Moldavsko). Pozorného českého čtenáře zaujmou možná i tvary *Chezch* nebo *Czeck Republic*, v obsahu zase někoho může napadnout, jak to, že jména albánských přispěvatelů, stejně jako českého a maďarského jsou uvedena správně, zatímco chorvatské zůstalo bez diakritiky a bulharské je uvedeno v anglickém přepisu. Pochválit je naopak nutné připojení solidně zpracovaného jmenného a věcného rejstříku.

Devatenáctý svazek boloňských *Balkánských a východoevropských studií* tedy nelze označit za knihu, která by neměla v knihovně rozhodně chybět, přesto je zajímavá a může čtenáři poskytnout nemálo poučení. Hlavní klad spočívá v možnosti komparace, leckdo si tu najde podrobnosti k oblasti, která ho osobně zajímá. Ještě jednou je třeba pochválit i překročení symbolických hranic mezi střední a jihovýchodní Evropou, jakkoli nedotažené.

Filip Tesář

¹ Nepočítám editora Maria Nutiho, který se podílel pouze na shrnujícím úvodu.

² CEI ostatně patřila rovněž k významným sponzorům tohoto projektu.